

PONOWOCZESNOŚĆ JAKO TEORETYCZNA PERSPEKTYWA ANALIZ SPORTU I REKREACJI RUCHOWEJ¹

Głównym zadaniem niniejszego tekstu jest zwrócenie uwagi na dostrzeżoną przez autora potrzebę uwzględniania w szerszym niż dotychczas zakresie, przemian społecznych i kulturowych określanych wspólnym mianem ponowoczesności lub (jak chce Giddens) późnej nowoczesności, w analizach sportu, rekreacji ruchowej, a także turystyki. Co prawda, koncepcje postmodernistyczne nadal trudno tłumaczy się na język badawczej empirii, ale – jak piszemy w dalszej części tekstu – badania w ramach tego nowego nurtu teoretycznego w naukach społecznych są podejmowane i dotyczą bardzo różnych obszarów współczesnego sportu i rekreacji ruchowej.

Kategoria ponowoczesności² jest obecna w rozważaniach nauk humanistycznych od wielu lat. Upowszechnienie tego terminu w nauce Szacki [2002, s. 912] przypisuje Jeanowi-Francois Lyotard i jego książce pt. *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy* z roku 1979. Stanowiła ona swego rodzaju manifest nowego kierunku myślowego, lokujący się na pograniczu filozofii społecznej i filozofii kultury. Debata nad nowoczesnością i ponowoczesnością była szczególnie intensywna w obrębie nauk humanistycznych³ w latach 1980 i 1990, kiedy to postmodernistyczne koncepcje teoretyczne wykorzystywano do prób wyjaśniania poprzemysłowego, konsumpcyjnego, „obrandowanego” („nasycony znakami” – ang. *sign-saturated*) i zglobalizowanego świata [Giulianotti 2005, s. 171]. Samo pojęcie postmodernizmu pierwotnie związane było jedynie z nowymi tendencjami w malarstwie, architekturze, filmie, literaturze. Sztukę postmodernistyczną

¹ Pracę wykonano w ramach badań statutowych AWF – temat Ds. 118, finansowanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

² Także „postmodernizmu” lub nawet „postmoderny” (zob. tytuł pracy Stefana Morawskiego, *Niewdzięczne rysowanie mapy. O postmodernie(izmie) i kryzysie kultury*, Toruń 1999). Pojęcia te są często stosowane zamiennie, choć „postmodernizm” jest traktowany jako nazwa nurtu artystycznego, a „ponowoczesność” jako pewien (odrębny od nowoczesnego) etap rozwoju społecznego i zespół charakteryzujących go cech.

³ Wykorzystanie kategorii „nauki humanistyczne” związane jest z multidyscyplinarnym charakterem teorii postmodernistycznych, wyrastających zarówno z rozważań filozofii (głównie prace poststrukturalistów francuskich Michela Foucaulta i Jacques’a Derridy, Jeana-Francois Lyotarda, Jeana Baudrillarda, jak i socjologii (zob. socjologia lub filozofia społeczna Zygmunta Baumana).

cechowało między innymi dążenie do łączenia elementów różnych stylów i cech charakterystycznych dla danych kontekstów kulturowych lub epok, ironia i dystans artystów wobec dzieła, relatywizm i zrywanie z tradycyjnymi kanonami i przyjętymi standardami [Zob. Abercrombie, Hill i Turner 1994 oraz Strinati 2001, s. 177–195]. Szybko jednak pojęcie postmodernizmu znalazło zastosowanie w analizach współczesnych społeczeństw, praktycznie we wszystkich jego wymiarach: kulturowym, społecznym, ekonomicznym i politycznym. W każdym z nich ponowoczesność przeciwstawiana jest minionej nowoczesności przemysłowej. Opozycja ta stanowi jeden z filarów i wspólnych elementów koncepcji ponowoczesnych. O ile w społeczeństwach nowoczesnych mieliśmy do czynienia z czytelną strukturą społeczną i wyraźnymi wyznacznikami przynależności klasowej (związanej między innymi z Marksowskim stosunkiem do środków produkcji lub Weberowskimi orientacjami statusowymi), o tyle w społeczeństwach ponowoczesnych struktura ta rozmywa się, klasyczne wyznaczniki przynależności klasowej lub warstwowej stają się nieprzydatne, a dyskusja na temat „śmierci klas” z fazy rozważań teoretycznych przechodzi do sfery badawczej empirii.

Spółeczeństwa ponowoczesne przestały być (lub przestają być), nawiązując do Baumana [1995], zdyscyplinowanymi społeczeństwami „robotników i żołnierzy”, a stają się zatamizowanymi i zindywidualizowanymi społeczeństwami konsumentów. „(...) Na obecnym (...) etapie rozwoju społeczeństwo nowoczesne nie potrzebuje ani masowej przemysłowej siły roboczej, ani pochodzącej z poboru armii. Potrzebuje natomiast swych członków jako konsumentów. Sposób, w jaki kształtowani są przez współczesne społeczeństwo obywatele, podporządkowany jest przede wszystkim roli konsumenta, jaką mają do odegrania” [Bauman 2000b, s. 95].

Na marginesie można zauważyć, że zmiana ta stawia pod znakiem zapytania pierwotne przesłanki rozwoju nowoczesnych systemów kultury fizycznej, w tym wychowania fizycznego⁴. Dbałość o zdrowie i sprawność obywateli wiązano bowiem początkowo z potrzebą posiadania sprawnych obrońców państwa i pracowników fabryk i podtrzymywania ich zdolności produkcyjnych w procesie rekreacji, co stanowiło racjonalne wyjaśnienie potrzeby dbałości o zdrowie i sprawność. Z tego wynikało z kolei, odmienne od ponowoczesnego, instrumentalne traktowanie ciała. Chociaż w tym przypadku – jak zauważa Rymarczyk [2001, s. 86] analizując „ponowoczesne przygody ciała” – ciało nadal pozostało narzędziem. Zmienił się jednak zasadniczo cel

⁴ Można byłoby tu podać wiele przykładów, jednak ograniczymy się jedynie do wymienienia dwóch faktów: powstania ruchu skautowego (ruchu patriotyczno-sprawnościowego), m.in. w efekcie stwierdzenia słabej kondycji fizycznej brytyjskich rekrutów w wojnie burskiej przełomu XIX i XX wieku oraz powołanie pierwszej polskiej szkoły wyższej kształcącej wychowawców fizycznych (AWF Warszawa) w okresie międzywojennym, pierwotnie jako szkoły wojskowej. Klasyczną instrumentalizację kultury fizycznej realizowano też w państwach totalitarnych (zarówno faszystowskich, jak i komunistycznych).

i sposób jego wykorzystania – obecnie ma ono służyć czerpaniu przyjemności i konsumpcji wrażeń (ciało, jako *recipient of sensations* i *an organ of pleasure*). Dbałość o zdrowie i sprawność fizyczną byłaby w tej konwencji głównie troską o podtrzymanie zdolności do konsumpcji.

W społeczeństwach ponowoczesnych tożsamość ludzka jest w znacznie mniejszym stopniu niż w społeczeństwach nowoczesnych wyznaczana tradycyjnie przypisaną rolą, określonym grupom lub pozycjom społecznym. Bardziej jest efektem indywidualnych wyborów i prezentowanego stylu życia, które podlegają silnym wpływom działań marketingowych producentów dóbr i usług oraz związane są z koniecznością nieustannej konsumpcji. Mamy więc do czynienia ze społeczeństwami, w których nic nie jest stałe, oczywiście, niezmiennie, pewne i wszystko [na pozór – zob. Giddens 2002 i Bauman 2000a] jest dla jednostki osiągalne. Zjawisko to, opisane powyżej bardzo powierzchownie, rodzi szereg konsekwencji we wszelkich wymiarach życia człowieka ponowoczesnego. Jedną z nich jest (lub może być) nadmiar wolności i związane z nim obowiązki ciągłych wyborów (co z kolei może skutkować próbami „ucieczki od wolności”) oraz rosnąca odpowiedzialność jednostki za swój los. W otwartych merytokratycznych społeczeństwach ponowoczesnych, przeświadczenie, że każdy może wszystko osiągnąć (podtrzymywane stale przez reklamodawców) w zderzeniu z rzeczywistością i częstym nieosiąganiem zamierzonych celów może łatwo rodzić frustrację i niezadowolenie z życia.

Pomimo wieloletniej obecności koncepcji ponowoczesnych w nauce, można przyjąć, że nie ma – jak często w naukach społecznych bywa – jednoznacznej definicji samego pojęcia ponowoczesności, z czym wiąże się często występujące silne zróżnicowanie sposobów wykorzystywania teorii ponowoczesności w praktyce badawczej, przy ogólnej zgodzie co do pewnych ogólnych cech tego zjawiska (wskazanych skrótowo powyżej), które zresztą także w swojej istocie zawiera brak pewności, jednoznaczności i stałości. Rozważania postnowoczesne pozostają także bardzo często na poziomie analiz teoretycznych, przy niedostatku badań i dowodów empirycznych. Dodatkowo należy pamiętać, że – w rozważaniach makro na temat społeczeństwa świata – nowoczesność nie ustępuje całkowicie pola ponowoczesności, podobnie jak post-Fordyzm w ekonomii współwystępuje z Fordyzmem i pre-Fordyzmem. Nasilenie cech przypisywanych ponowoczesności bywa też różne nawet w społeczeństwach, które raczej powszechnie uznaje się za ponowoczesne (np. społeczeństwach państw Unii Europejskiej).

Ponowoczesny czas wolny

Jak zauważa Szacki, społeczeństwo ponowoczesne jest społeczeństwem postindustrialnym [2002, s. 916], w którym zaspokojone są podstawowe potrzeby, produkcja przemysłowa ustępuje miejsca usługom, wzrosła rola wie-

dzy i informacji (powstanie „społeczeństwa informacyjnego”), zasadniczego znaczenia nabrały rozmiar i rodzaj konsumpcji. W społeczeństwach takich zwiększa się także ilość i znaczenie czasu wolnego⁵. Potwierdza to szereg obserwacji badawczych i znajduje swój wyraz w pracach socjologów [np. Roberts 2006, Heinemann 1998, s. 33–34]. Wzrost ilości i znaczenia czasu wolnego jest obserwowany w społeczeństwach zachodnich od wielu lat.

Zjawisko to dostrzega się także coraz wyraźniej także w Polsce, co potwierdzają między innymi wyniki badań OBOP przeprowadzone dla Centrum Myśli Jana Pawła II pod koniec roku 2007 [www.naukawpolsce.pap.pl, 14.02.2008], w których dostrzeżono wyraźne zmiany w hierarchii wartości Polaków. W porównaniu z podobnymi badaniami CBOS z roku 1999 odsetek Polaków, którzy deklarowali, że praca jest dla nich bardzo ważna zmniejszył się z 77 do 58 procent, przy czym wzrosło jednocześnie znaczenie czasu wolnego.

Jeśli dodamy do tego funkcjonującą współcześnie w socjologii tezę o „śmierci klas” i zanikaniu tradycyjnych wyróżników pozycji społecznej i prestiżu społecznego itp., okaże się, że ważnym obszarem analiz socjologicznych w zakresie struktury społecznej może być właśnie czas wolny i powiązane z nim systemy wartości i działania, a także konsumpcja (której większość odbywa się właśnie w obrębie sfery czasu wolnego). W ten sposób problematyka czasu wolnego przestawałaby być jedynie antytezą rozważań o pracy, a stała ważnym samodzielnym obszarem analiz socjologicznych.

Ponowoczesność wiąże się ze zwiększaniem się ilości czasu wolnego, ale powoduje także jego istotnie przekształcenia. Poza szerokim wachlarzem różnorodnych domen czasu wolnego, dotyczy to także, sportu (realizowanego w czasie wolnym, ale także – już poza czasem wolnym – profesjonalnego sportu wyczynowego, który jest medialnie konsumowany), rekreacji czy turystyki, którym poświęcimy dalsze rozważania. Szczególnie skupimy się na sporcie (rekreacyjnym i wyczynowym), jednak ze względu na nierozzerwalne powiązania wszystkich wskazanych w poprzednim zdaniu sfer, będą one także obecne w analizie.

Na marginesie warto dodać, że podział zakresów analiz społecznych według form aktywności – często wykorzystywany w badaniach kultury fizycznej – podlega obecnie krytyce metodologicznej i poznawczej socjologów czasu wolnego. Przykładem mogą być zalecenia metodologiczne Roberta [2006, s. 225], który wyraźnie zaznacza, że „wyjaśnień zjawisk czasu wolnego należy poszukiwać analizując poszczególne typy ludzi a nie typy aktywności w czasie wolnym (...), jako że społeczeństwo nie dzieli się wyraźnie na spor-

⁵ Z punktu widzenia socjologii i jej statusu jako nauki badającej społeczeństwo, można dodać wzrost znaczenia zjawisk kulturowych i rosnącą dominację systemów kulturowych nad systemami społecznymi (co mogłoby przyczynić się do zmniejszania się znaczenia socjologii jako nauki opisującej społeczeństwa nowoczesne i poszukującej jednoznacznych wyjaśnień rzeczywistości społecznej w ramach uniwersalistycznych „metanarracji” i obiektywnych prawd naukowych).

towców, turystów i konsumentów kultury masowej. Ci sami ludzie podejmują zamiennie różne działania w czasie wolnym. Aby wyjaśnić ich zachowania w czasie wolnym należy wziąć pod uwagę możliwie całościowo ich sytuacje życiowe i konteksty, w których funkcjonują” (tłumaczenie własne).

Sport jako spotkanie nowoczesności i ponowoczesności?

Socjologowie sportu stosunkowo niedawno, z opóźnieniem w stosunku do socjologii ogólnej, zaczęli korzystać z koncepcji postmodernistycznych w swoich badaniach. Podejmowana przez nich problematyka jest bardzo różnorodna, co częściowo wynika z niejednoznaczności samego postmodernizmu, z drugiej ze złożonego charakteru zjawiska, jakim jest współczesny sport. Owa złożoność wynika między innymi z podziału sportu na ten bardziej autoteliczny – rekreacyjny (określany też mianem „sportu dla wszystkich”), i bardziej instrumentalny – wyczynowy lub zawodowy oraz jego powszechnej obecności w mediach i kampaniach promocyjnych produktów, niekoniecznie związanych bezpośrednio ze sportem.

Jakie przejawy ponowoczesności można zaobserwować w sporcie i kogo dotyczą one najbardziej? A może współczesny sport wyczynowy – wyrosły także na gruncie powszechniejszego wychowania fizycznego w przemysłowych społeczeństwach robotników i żołnierzy – jest ostoją nowoczesności wyrażającej się poprzez ograniczające linie boiska, trwałe i obowiązujące bezwzględnie zasady gry, klarowne podziały ze względu na wiek i płeć, wieloletnie tradycje współzawodnictwa? Próba odnalezienia proporcji nowoczesności i ponowoczesności we współczesnym sporcie wydaje się bardzo interesująca, jednak zapewne stanowi on – jak wszystkie współczesne społeczeństwa – pewną mieszaninę elementów nowoczesnych i Fordowskich z ponowoczesnymi i post-Fordowskimi.

Częste wśród badaczy jest natomiast przekonanie o tym, że tendencje obserwowane w sporcie rekreacyjnym („sporcie dla wszystkich”) są typowo ponowoczesne. Zwraca na to uwagę na przykład Heinemann [1998, s. 32–35 oraz 1999], który – analizując głównie funkcjonowanie klubów sportowych – podkreśla zauważalną tendencję do zmiany form sportowych i struktury sportowego uczestnictwa Europejczyków. Heinemann zwraca uwagę, że pomimo ciągłego w ostatnich latach trendu zwiększania się liczby członków klubów sportowych w całej Europie Zachodniej, coraz więcej osób zajmuje się sportami poza zorganizowanymi strukturami. Są to zwykle sporty indywidualne, rekreacyjne, bez elementów współzawodnictwa⁶. Według Heinemanna, współ-

⁶ Co, wg Heinemanna, łączy się również z procesami starzenia się społeczeństw Europy. Starsi ludzie skłaniają się w sposób naturalny do sportów rekreacyjnych, zaś w klubach oferta kierowana jest głównie do młodych ludzi i opiera się na międzyklubowym współzawodnictwie.

cześni młodzi ludzie nie przywiązują się na dłużej do żadnego sportu, nie dążą do perfekcji w jednej dziedzinie sportu, ale zmieniają zainteresowania tak, jak oglądane kanały telewizyjne⁷. Taki człowiek staje się jednym z wielu typów konsumentów usług i produktów, który wypożycza na tydzień jacht na Mazurach lub w Chorwacji, kupuje wycieczkę wspinaczkową w Alpy, wynajmuje na kilka godzin instruktora i sprzęt do windsurfingu, znudzony nartami zjazdowymi przesiada się na snowboard, kupuje godzinę pływania na basenie itp. itd. Taki ponowoczesny sportowiec rekreacyjny staje się ruchliwym i nigdy niespełnionym całkowicie poszukiwaczem wrażeń i przyjemności, podobnym do ponowoczesnego turysty opisywanego przez Baumana [2000b, m.in. s. 92–111] i MacCannella [2002].

Zmiany przypisywane ponowoczesności zachodzą także w sporcie wycynowym, jednak ich opis – nawet powierzchowny – wymagałby raczej odrębnej publikacji. W tym tekście ograniczymy się jedynie do wskazania współczesnych problemów badawczych podejmowanych przez socjologów sportu i interpretowanych w świetle koncepcji postmodernistycznych. Przegląd literatury z zakresu nauk społecznych, dotyczącej sportu i ponowoczesności, pozwala wyróżnić przynajmniej kilka grup badań:

1. Badania nad zmieniającym się charakterem uczestnictwa w sporcie rekreacyjnym (w tym na przykład nad ofensywą nowych sportów przestrzennych, sportów ekstremalnych, zmieniającym się znaczeniem tradycyjnych klubów sportowych) [wspominany Heinemann 1998, 1999];

2. Badania konsumpcji sportowej, biernego uczestnictwa w sporcie; jest to obszerna grupa badań, która obejmuje między innymi analizy poziomu konsumpcji sportowej w powiązaniu z pozycją społeczną [Mehus 2005, typy kibiców Giulianottiego 2005, s. 179], analizy medialnej (telewizyjnej, Internetowej) konsumpcji sportu, konsumpcji sprzętu i ubiorów sportowych w kontekście kulturowym [Mosz 2005] (także tzw. produktów „merchandisingowych”, tzn. opatrzonych chronionymi prawnie oznaczeniami (logo) imprezy) w kontekście budowania własnej tożsamości i prezentowania określonego stylu życia;

3. Badania widowisk sportowych i analizy medialnego wizerunku sportu często z wykorzystaniem koncepcji hiper lub pseudo rzeczywistości Baudrillarda;

4. Analizy racjonalizacji i McDonaldyzacja konsumpcji w obrębie stadionów sportowych [Ritzer, Stillman 2001];

5. Badania funkcjonowania organizacji i zespołów sportowych (Hawkins, Tolzin 2002);

6. Analizy społecznych wymiarów ludzkiego ciała w świecie ponowoczesnym, społeczny wymiar cielesności i nowoczesne wzory somatyczne [Bauman 1995, Rymarczyk 2001];

⁷ Heinemann ukuł nawet nowe słowo, które ma ilustrować to zjawisko: *sport-zapper* od *TV-zapper*, czyli pilota telewizyjnego (1998, s. 32).

7. Rozważania na temat pozycji społecznej, stylów życia i sportowego kapitału społecznego (kulturowego), zwykle w kontekście teorii Bourdieu i Colemanana [Mehus 2005];

8. Problem płci w sporcie (*gender studies*) także w kontekście postępującej indywidualizacji (lub nawet hiperindywidualizacji);

9. Przemiany przepisów i sposobów telewizyjnej prezentacji dyscyplin sportowych a także powodowane tym zbliżenie sportowca (aktora widowiska) i widza (kibica); [Giulianotti 2005, s. 176, Lash 1990, s. 173, Renson 2001];

10. Narodziny i rozwój sportów wirtualnych oraz sportowych gier komputerowych [*cybersport* opisywany przez Hemphilla 2005].

Powyższa lista może stanowić jedynie przykład obszarów eksploracji badawczej w analizach sportu (czy też szerzej – kultury fizycznej) i jest z całą pewnością niekompletna. Wydaje się jednak, że biorąc pod uwagę nieustanny postęp technologiczny, wzrost znaczenia mediów masowych i kultury masowej nie da się spojrzeć całościowo na sport bez uwzględnienia – w jakimkolwiek zakresie – późno nowoczesnych lub ponowoczesnych przemian społecznych, niezależnie od własnej postawy teoretycznej wobec poststrukturalistów francuskich i teorii ponowoczesnych.

Bibliografia

Abercrombie N., Hill S., Turner B. S. (1994), *The Penguin Dictionary of Sociology*, Penguin Books.

Bauman Z. (1995), *Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności*, Toruń, UMK.

Bauman Z. (2000a), *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, Warszawa, Sic!

Bauman Z. (2000b), *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, Warszawa, PIW.

Giddens A. (2002), *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa, PWN.

Giulianotti R. (2005), *Sport: A Critical Sociology*, Cambridge, Polity Press.

Hawkins K., Tolzin A. (2002), Examining the team/leader interface: baseball teams as exemplars of postmodern organizations, *Group and Organization Management*, 27 (1), ss. 97–112.

Heinemann K. (1998), Sport in Post-modern Society. W: Z. Krawczyk, J. Kosiewicz, K. Piłat [red.], *Sport w procesie integracji europejskiej*, Warszawa, AWF, ss. 27–38.

Heinemann K. [red.] (1999), *Sport Clubs in Various European Countries. Series Club of Cologne Vol. 1*, Stuttgart; New York, Schorndorf: Hofmann.

Lash S. (1990), *Sociology of Postmodernism*, London, Routledge.

MacCannell D. (2002), *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*, Warszawa, Muza SA.

Mehus I. (2005), Distinction through sport consumption, *International Review for the Sociology of Sport*, 40 (3), ss. 321–333.

Morawski S. (1999), *Niewdzięczne rysowanie mapy. O postmodernie(izmie) i kryzysie kultury*, Toruń.

Mosz J. (2005), Sport w interpretacjach kulturowych, W: Z. Dziubiński [red.], *Sport jako kulturowa rzeczywistość*, Warszawa, SALOS RP, ss. 220–228.

Renson R. (2001), Messages from the future: significance of sport and exercise in the third millennium, *European Journal of Sport Sciences*, 1 (1), ss. 1–17.

Ritzer G., Stillman T. (2001), The Postmodern Ballpart as a Leisure Setting: Enchantment and Simulated De-McDonaldization, *Leisure Sciences*, 23 (2), ss. 99–113.

Roberts K. (2006), *Leisure in Contemporary Societ*, Wallingford, UK, CABI.

Rymarczyk P. (2001), Modernity, postmodernity and physical culture. W: B. Hodan [red.], *Physical culture as a component of culture*, Olomouc, Hanex, ss. 86-91.

Strinati D. (2001), *Wprowadzenie do kultury popularnej*, Poznań, Zysk i S-ka.

Szacki J. (2002), *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa, PWN.